

მარიამ ნანობაშვილი

ირანული გავლენა აბასიანთა ეპოქის არაბულ კულტურაზე

ბერძნულ-არაბული მთარგმნელობითი საქმიანობა აბასიანთა ეპოქაში დაიწყო და საუკუნე-ნახევრის განმავლობაში თითქმის ყველა არალიტერატურული და არაისტორიული ბერძნული საერო წიგნი, რომელიც გავრცელებული იყო ბიზანტიის იმპერიასა და მახლობელ აღმოსავლეთში, ითარგმნა არაბულად. ეს იმას ნიშნავს, რომ, აღნიშნულ გამოცემისას გარდა, ძველბერძნული, რომაული და გვიანანტიკური პერიოდის მემკვიდრეობა პრაქტიკულად მთლიანადაა წარმოდგენილი არაბულ ენაზე (ზოგიერთ შემთხვევაში დაკარგულია ბერძნული ორიგინალი და შემორჩენილია მხოლოდ არაბული თარგმანი). ასტროლოგია და აღქიმიკა, ე. წ. „ოკულტური“ მეცნიერებები; კვადრივიუმის საგნები – არითმეტიკა, გეომეტრია, ასტრონომია, მუსიკის თეორია; არისტოტელესეული ფილოსოფიის სრული დარგი მთელი თავისი ისტორიის მანძილზე – მეტაფიზიკა, ეთიკა, ფიზიკა, ზოოლოგია, ბოტანიკა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ლოგიკა – „ორგანონი“; სამედიცინო ლიტერატურა, რომელშიც ყველაფერთან ერთად შედის ფარმაკოლოგია და ვეტერინარული მეცნიერება. ამას ემატება სამხედრო ხელოვნების, ტაქტიკის ბიზანტიური სახელმძღვანელოები, ბერძნულ თქმათა კრებულები, ლიტერატურა ნადირობისა და ჩიტების წვრთნის შესახებ და სხვა მარგინალური სფეროებიც.¹ ის, თუ რამდენად დიდი მოცულობისაა ეს თარგმანები, იქიდანაც ჩანს, რომ, მაგალითად, კარლ გოტლიბ ქუნის მიერ გამოცემული გალენის შრომები და ბერლინის აკადემიის მიერ გამოქვეყნებული კომენტარები არისტოტელეს წიგნებთან დაკავშირებით მოიცავს 74 დიდ ტომს. უნდა ითქვას, რომ ეს მხოლოდ მცირე ნაწილია იმ თარგმანებისა და გადაშუშავებებისა, რომლებიც არაბულ ენაზეა შესრულებული. გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ, ამ მხრივ, არაბული ენა კლასიკური ენის სტატუსს იძენს ლათინურთან ერთად, რომელიც ბერძნულის გვერდით დგას.² პოსტკლასიკური ბერძნული საერო მემკვიდრეობის ჯეროვანი შესწავლა არაბული თარგმანების გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია³.

ეს მთარგმნელობითი პროცესი ინტენსიური სახით დაიწყო VIII საუკუნის მეორე ნახევარში და მისი ცენტრი გახლდათ ბაღდადში. ამ პროცესს თავისთავად უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ბერძნული და არაბული ფილოსოფიისათვის, ფილოსოფიის ისტორიისა და მეცნიერები-

¹ Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture* (London, 1998), 12.

² Адам Мец, *Мусульманский Ренессанс* (Москва, 1973), 45.

³ Sonja Brentjes and Robert Morrison, *The Sciences in Islamic Societies. – The New Cambridge History of Islam, Volume 4: Islamic Cultures and Societies to the End of the Eighteenth Century*, ed. I. Robert (Cambridge, 2010), 564–569; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 15-17.

სათვის. ეს ასპექტები ძალიან ფართოდაა გაანალიზებული და მათ დიდ-ძალი სამეცნიერო ლიტერატურა ეძღვნება, მაგრამ ძალიან ნაკლებადაა შესწავლილი ბერძნულ-არაბული მთარგმნელობითი პროცესი, როგორც სოციალური მოვლენა. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია, რომ ბერძნულ-არაბული მთარგმნელობითი საქმიანობა გაგრძელდა, პრაქტიკულად, ორი საუკუნის განმავლობაში, მაშასადამე, ეს არ იყო ეფემერული მოვლენა. მეორეც, მას მხარს უჭერდა აბასიანთა საზოგადოების მთელი ელიტა: ხალიფები, სამოქალაქო მაღალჩინოსნები, სამხედრო ლიდერები, ვაჭრები და ბანკირები, სწავლულნი და მეცნიერნი. ეს არ იყო ერთი შემოფარგლული ჯგუფის პროექტი შემოსაზღვრული მიზნებით. მესამეც, მთარგმნელობით საქმიანობას უხვად აფინანსებდნენ როგორც სახელმწიფო, ასევე კერძო ფინანსური წყაროები. ეს არ იყო უბრალოდ მოდა, საზოგადოების რაღაც პრივილეგირებულ ნაწილში განათლებისა და სწავლულობის სურვილი. და ბოლოს, ეს საქმე ხორციელდებოდა თანმიმდევრული მეცნიერული მეთოდოლოგიითა და ფილოლოგიური სიზუსტით.

როდესაც საუბარია ბერძნულ-არაბული მთარგმნელობითი პროცესის შესახებ, დიდძალ სამეცნიერო ლიტერატურაში ძირითადად დომინირებს ორი მოსაზრება. პირველი: მთარგმნელობითი საქმიანობა წამოიწყეს სირიულენოვანმა ქრისტიანებმა, რომელთაც, გამომდინარე თავიანთი განსაკუთრებული განათლებიდან, კარგად იცოდნენ ბერძნულიც და არაბულიც. ეს მათი ინიციატივა იყო, თავი გამოეჩინათ, საზოგადოებაში განათლება შეეტანათ და ამით, იმავდროულად, ხაზი გაესვათ თავიანთი ინტელექტუალური უპირატესობისათვის. მეორე: მთარგმნელობითი საქმიანობა იყო ინიციატივა ბრძენი ხალიფებისა, რომელთაც ევროპული განმანათლებლობის მსგავსი პროცესი წამოიწყეს, ვინაიდან კარგად აფასებდნენ განათლების მნიშვნელობას საზოგადოებისათვის.²

რა თქმა უნდა, სირიულენოვანმა ქრისტიანებმა გადამწყვეტი როლი ითამაშეს მთარგმნელობით საქმიანობაში, მთარგმნელები ძირითადად (თუმცა არა ყოველთვის) მათი წრიდან იყვნენ გამოსული. ამასთანავე, ასეთივე გადამწყვეტი იყო ცნობილი ხალიფების – ალ-მანსურის (მმართვ. წწ. 754-775), ჰარუნ არ-რაშიდისა (მმართვ. წწ. 786-809) და ალ-მამუნის (მმართვ. წწ. 813-833) მხარდაჭერა; მაგრამ ბერძნულ-არაბული მთარგმნელობითი პროცესი იმდენად კომპლექსური იყო, იმდენად მნიშვნელოვანი თავისი ისტორიული არსით, რომ მის წარმომშობ მიზეზებსა და განვითარების კანონზომიერებებს უფრო ღრმა ანალიზი ესაჭიროება.³

როდესაც ბერძნულ-არაბული მთარგმნელობითი საქმიანობის შესახებ ვსაუბრობთ, მნიშვნელოვანია, ყურადღება გავამახვილოთ იმაზე, თუ რა ვითარება იყო ხელისუფლებაში აბასიანთა დინასტიის მოსვლამ-

¹ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 23-25.

² Chris Prince, *The Historical Context of Arabic Translation, Learning and the Libraries of Medieval Andalusia.* – *Library History*, 1 (Oxford, 2002), 73–87; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 34-35.

³ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 36.

დე, რადგანაც ის პირობები, რომლებმაც ფონი მოუმზადა მთარგმნელობითი საქმიანობის ჩამოყალიბებასა და აყვავებას, წარმოიშვა ორი მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენის შედეგად: ომაიანთა პერიოდში არაბთა ადრეული დაპყრობებისა და აბასიანთა რევოლუციისა, რომელიც 750 წელს დასრულდა.¹

მოციქული მუჰამადის გარდაცვალებიდან 30 წელზე ნაკლებ დროში არაბთა ხელში გადავიდა სამხრეთ-დასავლეთი აზია და ჩრდილო-აღმოსავლეთი აფრიკა – ის ტერიტორიები, რომლებსაც თავის დროზე ალექსანდრე დიდი მართავდა. ბოლო მოელო სასანიანთა იმპერიას, რომაელთა და ბიზანტიელთა ბატონობას ეგვიპტესა და ჩრდილოსემიტურ არეალში. 732 წლისთვის ახალი იმპერია, რომელიც ისლამის სამშობლოდ ითვლება, ფაქტობრივად, გადაჭიმული იყო ინდოეთიდან ესპანეთამდე. მაშასადამე, უძველესი ცივილიზაციის ცენტრები – სპარსეთი, მესოპოტამია, სირია-პალესტინა, ეგვიპტე – არაბთა ხელში იყო. ალექსანდრეს შემდეგ პირველად ხდებოდა, რომ ეგვიპტე და სირია-მესოპოტამია ისევ უკავშირდებოდა სპარსეთსა და ინდოეთს პოლიტიკურად, ადმინისტრაციულად და ეკონომიკურად. ამასთანავე, ის დიდი ეკონომიკური და კულტურული ბარიერი, დაყოფა, რომელიც ცივილიზებული სამყაროს მნიშვნელოვან ნაწილებს ერთმანეთისგან თიშავდა, მუსლიმებმა მოსპეს. ევფრატისა და ტიგროსის დასავლეთით და აღმოსავლეთით უკვე აღარ არსებობდა ერთმანეთთან დაპირისპირებული ანტაგონისტური ძალები.² საზღვრის გაქრობამ ხელი შეუწყო ნედლეულის, გადამუშავებული პროდუქტის, სოფლის მეურნეობის საქონლისა და ფუფუნების საგნების მიმოცვლას, ასევე, თავისუფლად გადაადგილების საშუალება მიეცა მოსახლეობას. განჩნდა ახალი იდეები და პერსპექტივები. ამ მოვლენის მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაზარდა იმ ფაქტმა, რომ ეს ყოველივე დაიწყო ბიზანტია-სპარსეთის ომების (570-630 წწ.) შემდეგ, რომლებმაც გაანადგურა აღნიშნული ტერიტორია, შეამცირა ადგილობრივი მოსახლეობა და შეაფერხა ვაჭრობა. ეს ომები, ისევე როგორც შემდგომი კონფლიქტები, ერთი მხრივ, ბერძნებს, რომაელებსა და ბიზანტიელებს, მეორე მხრივ კი, სპარსელებს შორის, გამონვეული იყო ეკონომიკური ბარიერებით, რომლებიც წარმოიშვა ახლო აღმოსავლეთის ორად გაყოფის შედეგად.³

ცოდნის გავრცელებისათვის მნიშვნელოვანი ფაქტორი აღმოჩნდა ქალაქის დამზადების ტექნიკა, რომელიც ჩინელმა ტყვეებმა შემოიტანეს ისლამურ სამყაროში 751 წლის ომის შემდეგ. ქალაქმა მალევე გააძევა სხვა საწერი საშუალებები აბასიანთა მმართველობის პირველ ათწლეულებში.⁴

დასავლეთისა და აღმოსავლეთის გაერთიანებას დიდი კულტურული შედეგები მოჰყვა: გაერთიანდნენ ის ხალხები და ტერიტორიები,

¹ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 37.

² Нина Пигулевская, *Культура сирийцев в средние века* (Москва, 1979), 87.

³ Peter Jackson, *The Islamic World and Inner Asian Peoples down to the Mongol Invasion*. – *The Mongols and the Islamic World*, Yale University Press (New Haven, 2017), 356-367; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 41.

⁴ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 43.

რომლებიც აღექსანდრეს დროიდან მოყოლებული ბერძნული კულტურის გავლენას განიცდიდნენ. ამასთანავე, ეს ტერიტორიები გაემიჯნა ბიზანტიის იმპერიას, მაშასადამე, გათავისუფლდა კონსტანტინოპოლიდან მართული რელიგიური პოლიტიკისგან. ეს ორმხრივ მნიშვნელოვანი იყო: კონსტანტინოპოლი იცავდა ქალკედონიტურ კურსს, აღმოსავლეთის ტერიტორიაზე წარმოიქმნა განხეთქილებები, დაიფანტნენ მონოფიზიტი სირიელები, ხოლო ნესტორიანელები ირანში აღმოჩნდნენ. ასევე, არსებობდა სირიელი მელქიტების დიასპორა. სწორედ ამ დაყოფამ რელიგიური ნიშნით და განხეთქილებამ ქრისტიანებს შორის ხელი შეუწყო მათ გაერთიანებას არამიკერძოებული სახალიფოს ქვეშ, რამაც გზა გაუხსნა გაცილებით დიდ კულტურულ თანამშრომლობასა და კავშირს. მეორე მხრივ, ამ პოლიტიკურმა და გეოგრაფიულმა იზოლირებამ ბიზანტიელებისაგან დაიცვა ქრისტიანული საზოგადოებები მუსლიმური წესის ქვეშ და ყველა სხვა ელინიზებული ხალხი ისლამურ თანამეგობრობაში შეიყვანა.

მაშინ, როდესაც ქალკედონიტი ქრისტიანები არკვევდნენ, თაყვანი უნდა ეცათ თუ არა ხატებისათვის, ისლამის იმპერიის ფარგლებში მცხოვრები სირიელები სრულიად სხვაგვარ ინტელექტუალურ მოღვაწეობას ეწეოდნენ. სირიულად მოსაუბრე ქრისტიანებმა სრულად აითვისეს საერო ბერძნული სწავლებები და დამკვიდრდნენ ისეთ მნიშვნელოვან ცენტრებში, როგორებიცაა ედესა და კინასრინი დასავლეთში, ნიზიბინი და მოსული ჩრდილო მესოპოტამიაში, ჯუნდისაბური დასავლეთ სპარსეთში. ეს და აგრეთვე სხვა მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი სირიული კერები უკვე პოლიტიკურად ერთიან ტერიტორიაზეა წარმოდგენილი მუსლიმთა გამგებლობაში. ამ პერიოდში არაერთი საერთაშორისო მეცნიერი ასპარეზზე გამოსული, რაც იმას გულისხმობს, რომ ისინი თავისუფლად ფლობენ რამდენიმე ენას და, ასევე, რამდენიმე დარგში არიან განსწავლულნი, მაგალითად, სავირუს ნიზიბინელი (გარდ. 666 ან 667 წ.), რომელმაც კარგად იცოდა სირიული, ბერძნული და სპარსული. იმის გამო, რომ ისინი მრავალენოვანნი იყვნენ, მათ ხელი მიუწვდებოდათ არა მხოლოდ ბერძნულ წყაროებზე, არამედ ფალაურზეც და ფალაურის მეშვეობით ინდურზეც.¹

თარგმანის პრაქტიკა ახლო აღმოსავლეთში ძვ. წ. აღ. II ათასწლეულიდან არსებობს და ამის მაგალითია შუმერული დოკუმენტების თარგმნა აქადურ ენაზე. ჩვენთვის უფრო მნიშვნელოვანია ვახსენოთ ის, რომ ბერძნული სეკულარული მასალები ახლო აღმოსავლეთის ენებზე, მათ შორის, არაბულზე, გარკვეულწილად ხელისუფლების სათავეში აბასიანთა მოსვლამდეც ითარგმნებოდა, თუმცა ამ ფაქტით არ უნდა ავხსნათ აბასიანთა მთარგმნელობითი მოძრაობა, რომელიც არ უნდა იყოს ინტერპრეტირებული, როგორც მანამდე არსებული ტრადიციის გაგრძელება. თითოეულ მთარგმნელობით პროცესს აქვს თავისი გამოძნევი

¹ Tayeb El-Hibri, *Al-Mamūn: the Heretic Caliph, Reinterpreting Islamic Historiography*, Cambridge University Press (Cambridge, 1999), 95–142; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 66.

მიზეზები და მიზნები, რომლებიც უნდა გაანალიზდეს კონკრეტული შემთხვევების გათვალისწინებით.¹

ბუნებრივია, რომ არ ვგულისხმობთ ბერძნულ-სირიული ქრისტიანული ლიტერატურის თარგმანებს, რომლებმაც უზრუნველყო საჭირო ტექნიკური ფონი საერო ნამუშევრების სათარგმნად. ისინი პასუხობდნენ არამეულად მოსაუბრე ქრისტიანების სხვადასხვა სოციალურ და იდეოლოგიურ საჭიროებასა და მოთხოვნას. პირველად ელინიზმის ნიმუში სირიულად გამოჩნდა სერგი რეშანიელის ნაშრომით. ის იყო მღვდელი, ექიმი და მთარგმნელი, რომელმაც განათლება ამონიოსის სკოლაში, ალექსანდრიაში მიიღო. მას განზრახული ჰქონდა, კომენტარი დაენერა არისტოტელესეული ფილოსოფიის ყველა ნაწილზე და ეს საქმე დაენყო ლოგიკით. საინტერესოა, რომ კიდევ უფრო ამბიციური განზრახვა არსებობდა დასავლეთშიც და გულისხმობდა პლატონისა და არისტოტელეს შემოქმედების თარგმნასა და კომენტირებას. როგორც აღმოჩნდა, ეს პროექტები არ განხორციელდა. სერგის შემთხვევაში საქმე გვაქვს არისტოტელეს ფილოსოფიური შრომებიდან მხოლოდ რამდენიმე წიგნის თარგმნასთან.²

ფართოდ გავრცელებული მოსაზრებაა, რომ ბერძნული ცოდნის გადაცემა არაბულ ენაზე განპირობებული იყო მანამდე არსებული სირიული თარგმანებით. თითქოს მნიშვნელოვანი ამოცანა ბერძნულიდან სემიტურ ენებზე თარგმნისა უკვე დასრულებული იყო სირიულ სკოლებში და ისღა რჩებოდა, სირიული თარგმანები მონათესავე სემიტურ ენებშიც გადასულიყო არაბული ელიტის მფარველობით. ეს, რა თქმა უნდა, ძალიან შორს არის რეალობისგან.³ აბასიანებამდე შედარებით მცირე ბერძნული სექულარული ნაშრომები იყო თარგმნილი სირიულად: პორფირის „ისაგოგი“ და არისტოტელეს „ორგანონის“ პირველი სამი წიგნი, მედიცინა, ცოტაოდენი ასტრონომია და ასტროლოგია, პოპულარული ფილოსოფია. მნიშვნელოვანი ბერძნული სამეცნიერო და ფილოსოფიური შრომები სირიულად ითარგმნა უკვე IX საუკუნეში აბასიანთა მმართველობის დროს.⁴

არაბების მიერ სირიის, პალესტინისა და ეგვიპტის დაპყრობის შემდეგ ბერძნულიდან თარგმნის აუცილებლობა გამომდინარეობდა როგორც მმართველი წრეების მოთხოვნილებებიდან, ასევე ყოველდღიური ცხოვრების საჭიროებებიდან. ადრეულმა ომაიანმა მმართველებმა შეინარჩუნეს ბერძნულენოვანი მოხელეები და ბერძნული ენა დამასკოს ადმინისტრაციაში. მხოლოდ აბდ ალ-მალიქის (685-705 წწ.) ან მისი ძის, ჰიშამის (724-743 წწ.) დროს, როგორც ამას გვაუწყებს იბნ ან-ნადიმი, ადმინისტრაციული აპარატი, დივანი, ითარგმნა არაბულად ომაიანთა ბიუ-

¹ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 56.

² George Saliba, Revisiting the Syriac Role in the Transmission of Greek Sciences into Arabic. – *Journal of the Canadian Society for Syriac Studies* 4, Gorgias Press, ed. A. Harrak (Piscataway, 2009), 27–32; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 57.

³ Georg Graf, *Geschichte der Christlichen Arabischen Literatur, Erster Band, Studi e Testi* 118 (Città del Vaticano, 1944), 367.

⁴ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 58.

როკრატების მიერ, რომელთა შორისაც მოხსენიებული არიან სარჯუნ იბნ მანსურ არ-რუმი და მისი ძე, მანსური. ასევე, მმართველი ელიტის მოთხოვნილებებიდან გამომდინარეობდა ცნობილი კლასიკური ეპისტოლარული რომანის, არისტოტელესა და ალექსანდრე დიდის მიმოწერის, თარგმნა ბერძნულიდან არაბულად ჰიშამის მდივნის, სალიმ აბუ-ალას, მიერ.

ყოველდღიურ ცხოვრებას რაც შეეხება, სირია-პალესტინიდან და ეგვიპტიდან მრავლადაა მოღწეული ორენოვანი დოკუმენტები, თამასუქები, სხვადასხვა სახის შეთანხმებები ბერძნულად და არაბულად.² გარდა ამისა, საინტერესოა ჰამზა ალ-ისფაჰანის (გარდ. 961 წ.) ცნობა, რომელიც მეტად სიმპტომატურია. აი, რას გვამცნობს ისტორიკოსი: მას სჭირდებოდა გარკვეული მონაცემები ბერძნულ-რომაული ისტორიიდან, მან ერთ ბერძენ მოხუცს სთხოვა, ბერძნული საისტორიო თხზულებიდან ვრცელი ადგილები ზეპირად ეთარგმნა არაბულად. ეს მოხდა ბერძენთა ძის, იუმნის, დახმარებით, ვინაიდან მან კარგად იცოდა არაბული. ამ ცნობიდან ცხადია, რომ ზეპირი თარგმანები ხშირი იყო და ეს პრაქტიკა ფართოდ გახლდათ დანერგილი.³

ომიანთა ხანაში სამეცნიერო ტექსტები ბერძნულიდან არაბულად პრაქტიკულად არ ითარგმნებოდა. ზოგიერთ შემთხვევაში თარგმნიდნენ მედიცინას მარვან პირველისა (ზეობ. 684-685 წწ.) და ომარ მეორისათვის (ზეობ. 717-720 წწ.). სხვა შემთხვევაში კი, როდესაც საუბარია დიდი სამეცნიერო მასალის თარგმნაზე ბერძნულიდან არაბულად, ეს მიემართება ომიან უფლისწულს, ხალიდ იბნ იაზიდს (გარდ. 704 წ.-ის შემდეგ), თითქოს მან ბერძნულიდან არაბულად ათარგმნინა ნიგნები ალქიმიკაში, ასტროლოგიაში, ასევე, სხვა მეცნიერებებში, მაგრამ დღესდღეობით სადავოდ არ ითვლება, რომ ეს ცნობა სიმართლეს არ შეესაბამება.⁴

შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ომიანთა ხანაში, გარკვეული საჭიროებებიდან გამომდინარე, ითარგმნებოდა ტექსტები ბერძნულიდან არაბულად, მაგრამ წინასწარგანზრახული, დაგეგმილი სამეცნიერო თარგმნა ბერძნული სეკულარული შრომებისა იწყება უკვე ხელისუფლების სათავეში აბასიანთა მოსვლის შემდეგ.⁵

ინდური სამეცნიერო მასალა ასტრონომიაში, ასტროლოგიაში, მათემატიკასა და მედიცინაში არაბულენოვან საზოგადოებაში საშუალო სპარსულის გავლით შევიდა აბასიანთა დროს. პირდაპირი თარგმანები

¹ Azzedine Haddour, Tradition, Translation and Colonization: The Graeco-Arabic Translation Movement and Deconstructing the Classic. – *Translation and the Classic* (Oxford, 2008), 203–226; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 60.

² Sidney Griffith, Greek into Arabic: Life and Letters in the Monasteries of Palestine in the Ninth Century; The Example of the Summa Theologiae Arabica. – *Byzantion, Revue Internationale des Etudes Byzantines* (Bruxelles, 1986), 108-109.

³ Azzedine Haddour, Tradition, Translation and Colonization, 221; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 60.

⁴ Roshdi Rashed, Problems of the Transmission of Greek Scientific Thought into Arabic: Examples from Mathematics and Optics. – *History of Science*, 27 (Boston, 1989), 199–209; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 56.

⁵ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 101.

სანსკრიტიდან, როგორ ჩანს, არ შესრულებულა, ან თუ არსებობდა, ისიც ასტრონომიული ტექსტები შეზღუდული რაოდენობით, რომლებიც აბასიანთა მმართველობამდე ითარგმნა სინდის პროვინციასა (პაკისტანი) და ავღანეთში.

სანსკრიტიდან შესრულებული თარგმანები ძალიან მნიშვნელოვანი იყო აბასიანთა ადრეულ ასტრონომიის განვითარებისათვის. და ასევე, აბასიანთა მმართველობამდე არსებული ზოგიერთი ასტრონომიული ტექსტის თარგმანი არის დამადასტურებელი იმისა, რომ იმ პერიოდში საკმარისი რაოდენობა იყო საერთაშორისო სწავლულებისა, რომელთა ნიჭიც მოხმარდებოდა აბასიანთა მიერ წარმოებულ მთარგმნელობით მოძრაობას.²

ბერძნულიდან საშუალო სპარსულზე და საშუალო სპარსულიდან არაბულ ენაზე შესრულებული თარგმანები წარმოადგენს ძალიან მნიშვნელოვან ფაქტორს არა მარტო აბასიანთა ბერძნულ-არაბული მთარგმნელობითი საქმიანობისათვის, არამედ ზოგადად არაბული ლიტერატურისა და კულტურის განვითარებისათვის.³ ამ თარგმანებს გააჩნია მთელი რიგი ასპექტებისა და მათი შექმნის აუცილებლობა სხვადასხვა ისტორიულმა ვითარებამ თუ მოტივმა განაპირობა. არ შეიძლება ყველა მათგანის ერთ ჯგუფში გაერთიანება.⁴

მნიშვნელოვანია ვახსენოთ, რომ ბერძნულ სამეცნიერო და ფილოსოფიურ შრომათა თარგმანები საშუალო სპარსულზე ისლამამდელ ხანაშიც არსებობდა. სასანიანთა ინტერესი ბერძნული სწავლებისადმი ნაწილობრივ ზოროასტრული იმპერიული იდეოლოგიით იყო განპირობებული, რაც იმას ნიშნავს, რომ ყველა ცოდნა მიიღებოდა ავესტიდან, ზოროასტრული კანონიკური წიგნებიდან, და ამ კონტექსტის გათვალისწინებით, ის ბერძნულ-სპარსული მთარგმნელობითი საქმიანობები, რომლებმაც უმაღლეს ზღვარს ხოსრო პირველი ანუშირვანის (მმართვე. 531-578 წწ.) დროს მიაღწია, ყველაზე კარგადაა გაგებული. ანუშირვანის მიერ იუსტინიანეს ფანატიზმს გამოქცეული ბერძენი ფილოსოფოსების მიღების ამბავი კარგად არის ცნობილი. იუსტინიანეს ისტორიკოსი, ასევე, ახსენებს ანუშირვანის დაკვეთით შესრულებულ თარგმანებს. თანამედროვე კვლევებმა დაადასტურა ეს მოთხოვნები ისეთ სფეროებში, როგორებიცაა ასტროლოგია და სოფლის მეურნეობა მაშინ, როდესაც ბოლომდე არ არის განსაზღვრული სხვა დარგებში ფალაური მასალის კავშირი ბერძნულ წყაროებთან. ფილოსოფიის გათვალისწინებით ვიცით, რომ ლოგიკური ნამუშევრები მიძღვნილი იყო ხოსრო პირველი ანუშირვანისადმი პავლე სპარსელის მიერ იმ დროს, როცა ბერძენმა ფილოსოფოსმა პრისციანუსს ლიდიუსმა, რომელიც ანუშირვანს ესტუმრა, დაწერა წიგნი, რათა პასუხი გაეცა ანუშირვანის მთელი რიგი კითხვებისათვის, რომლე-

¹ *Les Doctrines de la science de l'antiquité à l'âge classique*, ed. R. Rashed and J. Biard, (Leuven: Peeters, 1999), 250-272; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 102.

² Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 109.

³ Абрам Ранович, *Елинизм и его историческая роль* (Москва-Ленинград, 1950), 89.

⁴ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 134.

ბიც ეხებოდა არისტოტელესეულ ფიზიკას, სულის თეორიას, მეტეოროლოგიასა და ბიოლოგიას. იგივე ინტერესი არისტოტელესეული ფიზიკისა და მასთან დაკავშირებული საკითხებისა იკვეთება ზოროასტრული ნიგნ „დენკარდში“, რომელიც შედგენილია მისივე მმართველობის დროს, თუმცა ჩვენ არ ვიცით, იყო თუ არა ბერძნული ტექსტები ნამდვილად თარგმნილი ფალაურად.¹

არაბების მიერ სპარსეთის დაპყრობის შემდეგ მოსალოდნელი იყო სპარსულიდან არაბულ ენაზე თარგმნის პროცესის წამოწყება, როგორც ეს მოხდა ბერძნულის შემთხვევაში. როგორც ჩანს, ზოგიერთმა ადრეულმა თარგმანმა ფალაურიდან გაიზიარა ისეთივე ადმინისტრაციული მიზანი, როგორც ბერძნულიდან თარგმნისას არსებობდა. როგორც სახელმწიფოს თანამდებობის პირები სირიასა და პალესტინაში თარგმნიდნენ სახელმწიფო აპარატს ბერძნულიდან არაბულად ომაიანთა მმართველობის დროს, მათმა კოლეგებმა ისლამური სახელმწიფოს აღმოსავლეთ რეგიონში იგივე გააკეთეს ფალაურთან მიმართებაში.²

აბასიანებამდე ფალაურიდან შესრულებული სხვა თარგმანები ლიტერატურული და ისტორიული ხასიათისა იყო და სამეცნიერო ყურადღების ქვეშ აღმოჩნდა. იმპერიის არაბიზაციისა და სპარსულენოვანი მოსახლეობის ისლამიზაციის ზრდამ განაპირობა ფალაური ლიტერატურისა და ისტორიული წყაროების თარგმნა არაბულ ენაზე. ამ საქმიანობის ზუსტი მოტივები სხვადასხვა სოციალურ კლასს შორის ჯერ კიდევ დასადგენია. ალ-მას'უდი, მაგალითად, წერს სასანიანთა დინასტიისა და მათი პოლიტიკის შესახებ, რომელიც არაბულად ითარგმნა ომაიანთა ხალიფა ჰიშამ იბნ აბდ ალ-მალექისთვის (731 წ.).

მესამე ჯგუფი ტექსტებისა, რომლებიც ითარგმნა ფალაურიდან არაბულად, განსხვავდება პირველი ორისგან იმით, რომ დაფინანსებული იყო კონკრეტული სპარსული ჯგუფებისა და ინდივიდების მიერ და ემთხვეოდა აბასიანთა რევოლუციას მაშინ, როცა სხვა სპარსულ-არაბული თარგმანები გამოწვეული იყო კულტურული და ადმინისტრაციული მოთხოვნებით. ეს ტექსტები შეიძლება ჩავთვალოთ ზოროასტრული სასანიანური იდეოლოგიის მატარებლად, ისინი ითარგმნა ბერძნულიდან ფალაურად სასანიანთა დროს და თავიდანვე ასტროლოგიური ბუნებისა იყო, უფრო კონკრეტულად კი ეხებოდა პოლიტიკურ ასტროლოგიასა და ასტროლოგიის ისტორიას. მათი თარგმანი განკუთვნილი იყო როგორც არაბიზებული სპარსელებისთვის, რომელთა შორისაც ფალაური აქტუალობას კარგავდა ადრეული ისლამური დაპყრობების შედეგად VII საუკუნის შუა პერიოდში, ისე გასპარსელებული არაბებისთვის. ამ თარგმანებმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა იმ ჯგუფების იდეოლოგიურ კამპანიაში, რომლებიც ისწრაფოდნენ სასანიანთა წარსულის დაბრუნებისკენ. მათი გავლენა განსაკუთრებით ცხადია ალ-მანსურის მმართველობის დროს (754-775 წწ.).³

¹ Azzedine Haddour, *Tradition, Translation and Colonization*, 227; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 135.

² Sidney Griffith, *Greek into Arabic*, 108-109; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 209.

³ *Les Doctrines de la science*, 256-260; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 234.

ადრეული პერიოდის აბასიანი ხალიფების, განსაკუთრებით ალ-მანსურისა (მმართვ. წწ. 754-75) და მისი ვაჟის, ალ-მაჰდის (მმართვ. წწ. 775-85) პოლიტიკას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ბერძნულ-არაბული მთარგმნელობითი საქმიანობის დასაწყისის გამოსაკვლევად. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თარგმანებს, რომლებიც ომაიანთა მმართველობის დროს სრულდებოდა, მნიშვნელოვანი როლი არ უთამაშია აბასიანების მიერ წამოწყებულ მთარგმნელობით საქმიანობაში და აუცილებელია, ხაზი გავუსვათ ზოროასტრული სასანიანური კულტურის გავლენას ადრეული აბასიანური იმპერიული იდეოლოგიის ჩამოყალიბებაზე.¹

დასაწყისისთვის უნდა ვახსენოთ, რომ აბასიანთა დინასტია ხელისუფლების სათავეში მოვიდა სამოქალაქო ომის შემდეგ, რომელიც მიმდინარეობდა წინასწარმეტყველი მუჰამადის სახლის კონკურენტ ფრაქციებს შორის და ცნობილია აბასიანთა რევოლუციის სახელით. ამოცანა, რომლის წინაშეც დადგნენ პირველი აბასიანი მმართველები და რომელიც მიმართული იყო ყველაზე მეტად ალ-მანსურისკენ, გულისხმობდა დაზავებას არა მხოლოდ ყოფილ მეტოქეებთან, არამედ განსხვავებული ინტერესების მქონე ჯგუფებთან, რომლებიც მონაწილეობას იღებდნენ აბასიანთა რევოლუციაში. თითოეულ მათგანს საკუთარი მიზნები ამოძრავებდა. ეს შერიგება უნდა განხორციელებულიყო როგორც პოლიტიკურ, ისე იდეოლოგიურ დონეზე. აბასიანთა რევოლუციის შესახებ ჩატარებულმა მნიშვნელოვანმა ისტორიულმა კვლევამ აჩვენა, რომ წარმატება, რომელსაც ალ-მანსურმა და მისმა შთამომავლებმა მიაღწიეს, დამოკიდებული იყო მათ უნარზე, შეექმნათ პოლიტიკური კოალიციები სხვადასხვა ძირითად ფრაქციასთან, რათა თითოეული მათგანისთვის დაემტკიცებინათ, რომ მათ ინტერესში შედიოდა აბასიანთა სახალიფოს დაცვა. ამასთანავე, ალ-მანსურსა და მის შთამომავლებს მოუწიათ აბასიანთა სახალიფოს კანონიერების დამტკიცება და ყურადღებით წარმოჩენა საკუთარი იდეოლოგიისა სხვადასხვა ფრაქციის წინაშე. განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ „სპარსული“ ფრაქცია, რომლის ხელშეწყობითაც მოვიდნენ აბასიანები ხელისუფლების სათავეში. აღნიშნულ ფრაქციაში ძირითადად გაერთიანებული იყვნენ არაბული ტომები, რომლებიც ადრეული დაპყრობების დროს ხორასანში გადავიდნენ და ასიმილირდნენ ადგილობრივ მოსახლეობასთან, ასევე, გასპარსელებული არაბები და არამელები, რომლებიც ისლამის აღზევებამდე სასანიანთა იმპერიაში ცხოვრობდნენ, და ზოროასტრული სპარსელები, რომლებიც საბოლოოდ შეეგუვნენ არაბთა დაპყრობებს.²

ამკარაა, რომ აბასიანი ხალიფები საკუთარი მმართველობის კანონიერების დასამტკიცებლად ცდილობდნენ, გაეგრძელებინათ თავიანთი იმპერიული იდეოლოგია, რომელსაც უნდა მოეცვა „სპარსული“ ფრაქცია. ამას კი მიაღწიეს იმის გამოცხადებით, რომ აბასიანთა დინასტია, იმის გარდა, რომ მოციქული მუჰამადის შთამომავალი იყო და, აქედან

¹ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 324.

² Roshdi Rashed, *Les Mathématiques infinitésimales du IXe au XIe siècle*, vol. III: *Ibn al-Haytham. Théorie des coniques, constructions géométriques et géométrie pratique* (London: al-Furqan, 2000), 345-356; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 326.

გამომდინარე, აკმაყოფილებდა სუნიტი და შიიტი მუსლიმების მოთხოვნებს, წარმოადგენდა უძველესი იმპერიული დინასტიების (ბაბილონიდან სასანიანთა იმპერიამდე) მემკვიდრეს ერაყსა და ირანში. ამ გზით მათ შეძლეს, რომ სასანიანური კულტურა, რომლის პოზიციებიც კვლავ მყარი იყო ერაყის მოსახლეობის უდიდეს ნაწილში, დაეკავშირებინათ აბასიანთა კულტურისთვის. სწორედ ალ-მანსური იყო ამ პოლიტიკის მთავარი შემოქმედი.¹

ალ-მანსურის სახელს უკავშირდება ბალდადის აშენება, ის იყო მეორე აბასიანი ხალიფა და ნამდვილი დამაარსებელი აბასიანთა სახელმწიფოსი. არაბი ავტორები მას მოიხსენიებენ, როგორც მთარგმნელობითი მოძრაობის ინიციატორსა და ხელშემწყობს.

ისტორიკოსი ალ-მას'უდი მიუთითებს დიალოგს ალ-მანსურის შთამომავალ ხალიფა ალ-კაჰირსა (მმართვ. წწ. 932-934) და ისტორიკოს ალ-ახბარს შორის. ალ-ახბარი ამბობს ალ-მანსურის შესახებ: „ის იყო პირველი ხალიფა, რომელმაც ხელი შეუწყო ასტროლოგებს და უფლება დართო, ემოქმედათ ასტროლოგიური პროგნოზირების შესაბამისად. მის თანმხლებ პირებს შორის იყვნენ ზოროასტრული ასტროლოგი ნავბახთი, რომელმაც ისლამი მიიღო ალ-მანსურის ინიციატივით, ასევე, ასტროლოგები – იბრაჰიმ ალ-ფაზარი და 'ალი იბნ 'ისა ასტროლაბი. ის იყო პირველი ხალიფა, რომელსაც ჰქონდა სხვა ენებიდან არაბულად თარგმნილი წიგნები, რომელთა შორისაც იყო „ქალილა და დიმნა“ და „სინდჰინდი“. ასევე, მისთვის თარგმნილი იყო ისეთი ნაშრომები, როგორებიცაა არისტოტელეს წიგნი ლოგიკასა და სხვა საკითხებზე, პტოლემეს „ალმაგესტი“, არითმეტიკა, ევკლიდეს წიგნები გეომეტრიაში და სხვა უძველესი წიგნები კლასიკური ბერძნულიდან, ბიზანტიური ბერძნულიდან, ფალაურიდან, ახალი სპარსულიდან და სირიულიდან“.²

არაბებს შორის ერთ-ერთი პირველი, ვინც მეცნიერება განავითარა, იყო სწორედ ხალიფა აბუ ჯა'ფარ ალ-მანსური. მას გააჩნდა რელიგიური ცოდნა და პიონერის როლს თამაშობდა ფილოსოფიისა და ასტროლოგიის დანიშნულებაში.

შეგვიძლია, აქვე ვახსენოთ მთელი რიგი შემთხვევითი მითითებებიც, რომლებიც ამტკიცებს ალ-მანსურის მიერ თარგმანების დაფინანსებას. იბნ აბი უსაიბი'ა ამბობს, რომ ხალიფა ალ-მანსურმა დაავალა თავის ექიმს ბერძნული შრომების თარგმანების შესრულება, იბნ ან-ნადიმი კი ახსენებს, რომ ალ-მანსურს ჰქონდა ზოგიერთი უძველესი წიგნი თარგმნილი ალ-ბითრიქის მიერ. საუკუნეების შემდეგ იბნ ხალდუნმა გაიხსენა ალ-მანსურის მატერიალური მხარდაჭერა ევკლიდეს „საწყისების“ თარგმნის საქმეში:

„მუსლიმებმა განავითარეს სტატიკური კულტურა. შემდეგ მათ სურდათ, რომ ესწავლათ ფილოსოფიური დისციპლინები. ალ-მანსურმა ბიზანტიის იმპერატორისგან ითხოვა მათემატიკური შრომების თარგმა-

¹ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 328.

² Roshdi Rashed *Les Mathématiques infinitésimales*, 356-367; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 403.

ნები. იმპერატორმა მას ევკლიდეს წიგნი და ფიზიკის ზოგიერთი ნაშრომი გაუგზავნა. ევკლიდეს წიგნი იყო ის პირველი ბერძნული ნაშრომი, რომელიც არაბულად ითარგმნა აბუ ჯა'ფარ ალ-მანსურის დროს“.¹

ალ-მანსურის გამჭრიახობა და პოლიტიკური შორსმჭვრეტელობა საყოველთაოდაა აღიარებული თანამედროვე სწავლულების მიერ. ის ყველა წყაროსა და მეორეულ ლიტერატურაში აღწერილია, როგორც პასუხისმგებელი პირი მმართველობის ყველა ასპექტში, იქნებოდა ეს ადმინისტრაციული, სამხედრო, ეკონომიკური ან, ბაღდადის მშენებლობის შემთხვევაში, ტოპოგრაფიული და არქიტექტურული. სხვა მხრივ, დაინტერესებული იყო კულტურით, აღსანიშნავია მისი ოსტატობა ორატორობაშიც. ალ-მანსური არ იყო სწავლული ჩვეულებრივი გაგებით. მისი ფინანსური მხარდაჭერა მთარგმნელობითი საქმიანობისა, იმპერიის კულტურული და იდეოლოგიური მიმართულებები ძნელად შეიძლება შემთხვევითი ან თვითნებური ყოფილიყო. ამ შემთხვევაში კი საინტერესოა, რა მოტივით აიღო ალ-მანსურმა ასეთი პოლიტიკური კურსი.²

ალ-მანსურის ინიციატივა, რომ ხელი შეეწყო მეცნიერებისა და თარგმანებისთვის, გამონვეული იყო მისი ძლიერი ინტერესითა და რწმენით ასტროლოგიის მიმართ. ეს ფაქტი დამოუკიდებლად არის დადასტურებული სხვა წყაროებით. საკმარისია, აღვნიშნოთ რამდენიმე ცნობილი შემთხვევა – ალ-მანსურმა შეარჩია 762 წლის 30 ივლისი ბაღდადის მშენებლობის დასაწყებად სამეფო კარის ასტროლოგ ნავბახთისა და მისი სხვა კოლეგების რეკომენდაციით; მექაში ბოლო პილიგრიმობისას მას, სამეფო კარის ექიმის გარდა, თან ახლდა ნავბახთის ვაჟი აბუ საჰლი, რომელმაც მამამისის შემდეგ სამეფო კარის ასტროლოგის ადგილი დაიკავა. არაბი მმართველების საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ასტროლოგია თანდათან ჩნდებოდა სასანიანური კულტურის გავლენით. არაბულ საზოგადოებაში არ არსებობს მითითება წინაისლამურ ან ადრეულ ისლამურ ასტრონომიაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ვხვდებით გარკვეულ მითითებებს ასტრონომიის არსებობის შესახებ ომაიანთა სახალიფოს ბოლო მმართველების სამეფო კარზე, ჩანს, რომ იგი გაბატონებული გახდა მხოლოდ და მხოლოდ ალ-მანსურის მმართველობისას. ეს კი მაშინ, როცა ასტროლოგიამ ყველა და ყველაფერი მოიცვა სასანიანთა მმართველობის ბოლო საუკუნეში, მათ შორის, უკანასკნელი სასანიანების შთამომავლებიც ისლამურ საზოგადოებებში.³ ასტროლოგიური პრაქტიკა წარმოდგენილი იყო არა მხოლოდ მეცნიერული და პოპულარული ფორმებით ამ წრეებში, არამედ მან განაპირობა ამ ხალხის მსოფლმხედველობა.⁴

¹ Françoise Micheau, Baghdad In The Abbasid Era: A Cosmopolitan And Multi-Confessional Capital. – *The City in the Islamic World*, Brill (Leiden, 2008), 219–246; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 413.

² იქვე, 349.

³ მერი ჭელიძე, *ელბინ შმის ფილოსოფია ადრინდელი ქრისტიანობის ეპოქაში* (თბილისი, 1998), 67.

⁴ Françoise Micheau, Baghdad In The Abbasid Era, 221; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 127.

ომიანების დასამარცხებლად 750 წელს გადამწყვეტი აღმოჩნდა ხალხი სპარსეთიდან და განსაკუთრებით ხორასანიდან (ჩრდილო-აღმოსავლეთი ირანი და ცენტრალური აზია). მათ შორის იყვნენ მუსლიმი არაბები, რომელთა სულ მცირე ორი თაობა ცხოვრობდა ამ ტერიტორიაზე და „გასპარსელდნენ“ ქორნიების გზით ან კულტურული ასიმილაციის შედეგად, გაარაბებული სპარსელები, რომლებმაც მიიღეს ისლამი, სპარსელები, რომლებმაც ზოროასტრიზმი შეინარჩუნეს, და სხვა წარმოშობის ხალხი, მაგალითად, არამეულენოვანი ქრისტიანები და ებრაელები, რომლებიც სასანიანთა იმპერიის მიერ ყოფილი ოკუპირებული ტერიტორიების მკვიდრნი იყვნენ. მეტ-ნაკლებად, სასანიანთა კულტურის ძლიერი ელემენტები, დაწყებული რელიგიურიდან, დამთავრებული საერთოთი, შენარჩუნდა ამ ხალხებს შორის და სწორედ მათმა ელიტამ დაიკავა მნიშვნელოვანი პოზიციები აბასიანთა ადმინისტრაციაში – ამას მონაშობს ადრეული პერიოდის აბასიანთა პოლიტიკურ საქმეებში ბარმაქიდების ოჯახის უპირატესობა ისევე, როგორც ბუხთიშუს ოჯახის დანიშნულება მედიცინაში. ამ ელიტის მიერ შენარჩუნებულ სასანიანურ კულტურას ორი კომპონენტი გააჩნდა, რაც ადასტურებს მათი დახმარების უზომო მნიშვნელობას ალ-მანსურისთვის, რომ განემტკიცებინა აბასიანთა საფუძველი: ზოროასტრული იმპერიული იდეოლოგია და პოლიტიკური ასტროლოგია, რომლებმაც შექმნეს ალ-მანსურის აბასიანთა დინასტიის იდეოლოგიის ქვაკუთხედი.¹

ზოროასტრიზმი ჩაისახა და აღმოცენდა სპარსეთში. მისი შემქმნელია ზოროასტრი ანუ ზარათუშტრა. ის ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ძვ. წ. VII-VI სს.-ში. ზოროასტრიზმი დუალიზმის პრინციპებზე აგებული რელიგიური მსოფლმხედველობაა. დუალიზმი კი ფილოსოფიური მიმდინარეობაა, რომელიც ყოფიერების სანყისად ორ ერთმანეთისგან განსხვავებულ – მატერიალურ და იდეალურ – სუბსტანციას აღიარებს. ამის მიხედვით, ბოროტ და კეთილ ძალებს შორის გამუდმებით მიმდინარეობს ბრძოლა. ზოროასტრიზმის მიხედვით, უმაღლესი ღვთაებაა აჰურა მაზდა, რომელიც სიკეთის განმახორციელებელია.²

ზოროასტრიზმის არსი და რელიგიური დოგმები წარმოდგენილია ავესტაში. ის სხვადასხვა დროს შემუშავებული ტექსტების კრებულს წარმოადგენს. მისი უძველესი ნაწილების შექმნას ჩვ. წ. აღ.-მდე VII-VI საუკუნეებით ათარიღებენ. ავესტა ზოროასტრული ბიბლიაა. ავესტა არაა მხოლოდ და მხოლოდ რელიგიური მნიშვნელობის თხზულება; იგი, რა თქმა უნდა, საინტერესოა ზოროასტრული რელიგიის ისტორიისა და მისი დოგმების გასაცნობად, მაგრამ მას დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ძველი ირანელი ხალხების ენის, ზნე-ჩვეულებების, მათი მსოფლმხედველობის, იმდროინდელი მეცნიერების სხვადასხვა დარგის, კულტურის, მხატვრული ლიტერატურის, მითოლოგიის შესწავლის თვალსაზრისითაც.³

¹ *Les Doctrines de la science*, 257; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 334.

² Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 312.

³ *Les Doctrines de la science*, 260; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 313.

ფიქრობენ, რომ ავესტის უძველესი რედაქცია, რომელიც 21 ნიგნი-საგან შედგებოდა, დაიკარგა ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევების დროს, როცა გადანვეს ქალაქ პერსეპოლისში მდებარე ირანელ მეფეთა სასახლე, სადაც, გადმოცემით, ხარის ტყავზე (პერგამენტზე) ორ ცალად გადანერილი ავესტის ტექსტი ინახებოდა; აქედან ერთი ცალი ცეცხლმა შთანთქა, ხოლო მეორე თითქოს ბერძნებმა წაიღეს თავიანთ სამშობლოში და იგი ბერძნულად თარგმნეს.¹

სასანიანთა იმპერია (226-642 წწ.), თავისი სახელმწიფო რელიგია ზოროასტრიზმით, საკუთარ თავს მიიჩნევდა აქემენიანთა იმპერიის შთამომავლად და მან განავითარა ისეთი იდეოლოგია და კულტურა, რომ ხელი შეეწყოს აღნიშნული ხედვისათვის. სასანიანი იმპერატორების შთამბეჭდავი მემკვიდრეობა აქტიურად იკვლევდა, აგროვებდა და ინერდა ამ ცივილიზაციის რელიგიურ და ისტორიულ მონაცემებს. ამ იდეის ერთ-ერთი მთავარი სულისჩამდგმელი იყო ხოსრო პირველი ანუშირვანი (მმართვ. წწ. 531-578). ასევე იქმნებოდა ანგარიშები სწავლებისა და მეცნიერებების გადაცემის შესახებ უძველესი დროიდან ანუშირვანის მმართველობამდე.²

ზოროასტრული ნიგნებიდან უნდა გამოვყოთ „დენკარდი“, „დაბადებათა ნიგნი“ და „იტაბ ან-აჰმუტან“. „დენკარდი“ ორიგინალური ვერსიას, რომელიც შეადგინეს ანუშირვანის მმართველობის დროს. დანარჩენი ორი კი, ყველა ალბათობით, ადრეული არაბული ვერსიებია, რომლებიც VIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოგვეპოვება. „დაბადებათა ნიგნი“ ხუთი თავისგან შედგება და წარმოადგენს ზოროასტრის ასტროლოგიურ ნაშრომს. რაც შეეხება მესამე ვერსიას, ის ეკუთვნის აბუ-საჰლ იბნ-ნავბახთის კალამს და ეს არის ნიგნი ასტროლოგიურ ისტორიაზე. როგორც ჩანს, აბუ-საჰლის პასაჟი ფალაური წყაროდან უნდა იყოს თარგმნილი და ის „დენკარდის“ პარალელს წარმოადგენს. აღნიშნულ ნიგნებში ვკითხულობთ შემდეგს:

ზოროასტრმა აჰურა მაზდასგან, ე. ი. კარგი ღმერთისგან, მიიღო ავესტის ტექსტები, რომლებიც უნივერსალურ ცოდნას მოიცავდა. ასევე ალექსანდრე დიდის მიერ სპარსეთის დანგრევის შემდეგ ეს ცოდნა მთელ მსოფლიოში გაიფანტა. ბერძნები და ეგვიპტელები კი ალექსანდრეს მიერ ბერძნულად და კოპტურად თარგმნილი ზოროასტრული ტექსტებით სარგებლობდნენ. სასანიანმა იმპერატორებმა საკუთარ თავზე აიღეს აღნიშნული ტექსტების შეგროვება, რომელთა გარკვეულ ნაწილსაც ინდოეთში, ბიზანტიასა და ჩინეთში მიაკვლიეს.³

იმპერატორი არდაშირი და მისი ვაზირი ტანსარი ითვლებიან მაზდეანური ნაწერების რელიგიური კანონიკის შემქმნელებად მაშინ, როცა შაპური მიიჩნევა ყველა არარელიგიური ნაწერის შემგროვებლად, შეეხებოდა ისინი ასტრონომიას, დროს, სივრცეს, მატერიას, ტრანსფორმაცი-

¹ Ribhi Mustafa Elayyan, *The History of the Arabic-Islamic Libraries: 7th to 14th Centuries.* – *International Library Review*, 22 (2) 1990, 119–135; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 314.

² Адам Мещ, *Мусульманский Ренессанс*, 127; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 315.

³ Georg Graf, *Geschichte*, 372; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 345.

ას, ლოგიკას თუ სხვადასხვა ხელობასა და უნარს, რომლებიც მიმოფანტული იყო ინდოეთში, ბიზანტიასა და სხვა მიწებზე. აბუ-საჰლი ამ ყველაფერს ამატებს იმასაც, რომ ეს წიგნები ისევ ითარგმნა ფალაურზე და მათში მოხსენიებული იყო კონკრეტული სახელები იმ ავტორებისა, რომლებმაც ალადგინეს ისინი.

ხოლო ანუშირვანმა გამოაცხადა, რომ ყველა ეს ტექსტი, რომელიც ზოროასტრულ რელიგიას წარმოადგენდა, უნდა შესწავლილიყო, რადგან ამით კაცობრიობა სარგებელს მიიღებდა. აქ საგულისხმოა ორი მნიშვნელოვანი დეტალი: ეს ტექსტები ითარგმნა ფალაურიდან ახალ სპარსულზე მუსლიმთა დაპყრობების დროს (მეშვიდე საუკუნის შუა პერიოდი) და შემდეგ ახალი სპარსულიდან არაბულ ენაზე აბასიანთა რევოლუციის პერიოდში.¹

აღნიშნული ვერსიები ერთმანეთისგან, ბუნებრივია, განსხვავდება, თუ გავითვალისწინებთ მათ ავტორებს, გეოგრაფიულ არეალსა და საზოგადოებას, რომლისთვისაც იქმნებოდა ისინი.² „დენკარდი“ ზოროასტრული რელიგიის ოფიციალური ტექსტია, ასტროლოგიური ნაშრომი ზოროასტრს მიეწერება, ხოლო რაც შეეხება აბუ-საჰლის ტექსტს, ეს არის დოკუმენტი ზოროასტრელისა, რომელმაც ისლამი მიიღო. „დენკარდი“ გვიჩვენებს ყველა არსებით ცოდნას, მუსლიმი აბუ-საჰლი კი ყველა მეცნიერების წარმოშობას მიაწერს ბაბილონს და ჩანს, რომ უნდა, ერაცი წარმოაჩინოს თავიანთ გეოგრაფიულ ცენტრად.³

ზოროასტრიზმის მიმდევართა რწმენით, ყველა მეცნიერების საწყისია ავესტა, ე. ი. ზოროასტრული კანონიკური წესები და მათი დაცვა, შეგროვება და გამოქვეყნება უკავშირდება სასანიანებს, უფრო კონკრეტულად კი არდაშირ I-ს, შაპურ I-სა და ხოსრო I ანუშირვანს.⁴

აბასიანთა მმართველობის ქვეშ მცხოვრები სპარსელები თავიანთ რელიგიურ ვალდებულებად მიიჩნევდნენ ავესტასთან ერთად ყველა იმ მეცნიერების სწავლას, რომელიც „დენკარდში“ იყო ნახსენები. გამუსლიმებული სპარსელისთვის კი ამ მეცნიერებების შესწავლა გაიგივებული იყო საკუთარ მემკვიდრეობასთან. სპარსელთა გარდა, მოსახლეობის უმრავლესობას ერაცი არამეულენოვანი ხალხი წარმოადგენდა. ამ ხალხისთვის კი, რომელთა სასარგებლოდაც აბუ-საჰლი მოხსენება დაწერა, იდეოლოგიურ წერილს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ექნებოდა. მიუხედავად მათი სიყვარულისა ბერძნული კულტურისადმი, მესოპოტამია-

¹ Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 311.

² მერაბ ტიკაძე, *არაბთა ისტორია* (თბილისი, 2008), 56.

³ Sebastian Brock, *The Syriac commentary tradition. – Glosses and Commentaries on Aristotelian Logical Texts. The Syriac, Arabic and Medieval Latin Traditions*, ed. Ch. Burnett, The Warburg Institute (London, 1993), 3–18 (repr. in *From Ephrem to Romanos. Interactions between Syriac and Greek in Late Antiquity*, Variorum, Ashgate 1999); Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 46.

⁴ Sebastian Brock, *Greek and Syriac in Late Antique Syria. – Literacy and Power in the Ancient World*, ed. A. K. Bowman and G. Woolf Cambridge University Press (Cambridge, 1994), 149–60, 234–35 (repr. in *From Ephrem to Romanos*); Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 234.

ში მცხოვრებმა არამეულად მოსაუბრე ერებმა გააცნობიერეს, რომ ისინი უძველესი ბაბილონელების შთამომავლები იყვნენ. აბასიანი მმართველები ამ ფაქტის აღიარებით მოიპოვებდნენ არამეელთა მხარდაჭერას განსაკუთრებით მძიმე საუკუნეების შემდეგ, როდესაც ისინი ქალკედონიტი ბიზანტიელების მიერ იდევნებოდნენ. როგორც ჩანს, მათ მიიღეს ყველა ამ მეცნიერების სწავლა, როგორც ბუნებრივი სანაქებო ტრადიციის გაგრძელება. მუსლიმ არაბებს კი ეს გარკვეულ შედეგს მოუტანდა.¹

ზოროასტრული კანონიკის თანახმად, ნებისმიერი ბერძნული წიგნი ბერძნებს შორის ცნობილი გახდა ალექსანდრე დიდის მიერ ირანის გაძარცვის შემდეგ. სწორედ ამიტომ მათი თარგმნა და შესწავლა გულისხმობდა უძველესი სპარსული ცოდნის აღდგენას, თუმცა ავესტის მიჩნევა ყველა მეცნიერებისა და ფილოსოფიის საწყისად არ ეთანხმება ისტორიულ ფაქტებს, პირველ რიგში, ბერძნული მწერლობის უპირატესობას პოსტელინისტურ ახლო აღმოსავლეთში და, მეორე მხრივ, ბერძნულიდან ფალაურად შესრულებულ თარგმანებს სასანიანთა იმპერიაში. ზოროასტრული იდეოლოგია სრულად ეყრდნობა თარგმანებს: თარგმანებს, რომელთა მიზეზად ალექსანდრეს დაპყრობები სახელდება, „ავესტურიდან“ ბერძნულსა და სხვა ენებზე და ისტორიულ თარგმანებს ბერძნულიდან და სხვა ენებიდან ფალაურზე სასანიანთა დროს. „ზოროასტრის“ ასტროლოგიური ტექსტი გვაძლევს შემდეგ ეტაპს თარგმანში, ამჯერად არაბთა დაპყრობების შედეგად: ფალაურიდან ახალ სპარსულზე უშუალოდ დაპყრობების დროს და სპარსულიდან არაბულად საუკუნის შემდეგ. სასანიანთა იმპერიის დანგრევისა და ცენტრალიზებული ზოროასტრული უფლებამოსილების აღმოფხვრის შედეგად, რაც ხელს უშლიდა ავესტის შენარჩუნებას ძველ ენაზე, ერთადერთი გზა მისი თარგმნა რჩებოდა ახალ სპარსულზე.²

ზოროასტრულმა იდეოლოგიამ ამგვარად შემოინახა ანტიკური პერიოდიდან ყველა ენაზე არსებული შრომები მას შემდეგ, რაც მტკიცების თანახმად, ისინი თარგმნილი იყო ავესტიდან ან გამომდინარეობდა მისგან, და განამტკიცა კულტურული ხედვა, რომელმაც მათი დაპატრონება გახადა შესაძლებელი და სასურველი.³

აბუ საჰლის კალამს ეკუთვნის წიგნი, რომელიც ასტროლოგიური ისტორია და ამ ჟანრის ერთ-ერთი პირველი წიგნი არაბულად. ეს ნაშრომი შემდეგი სიტყვებით სრულდება: „ყველა ეპოქისა და ერის ხალხი

¹ Richard Frank, Some Fragments of Ishaq's Translation of the *De Anima*. – **Cahiers de Byrsa**, 8 (1958–9), 231–51, repr. in **Philosophy, Theology and Mysticism in Medieval Islam. Texts and Studies on the Development and History of Kalam**, vol. 1, ed. D. Gutas, Ashgate (Aldershot & Burlington 2006), 122–142; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 244.

² Dimitri Gutas, The Greek and Persian Background of Early Arabic Encyclopedism. – **Organizing Knowledge. Encyclopaedic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World**, ed. G. Endress, Brill (Leiden, 2006), 91–101. Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 126.

³ Sebastian Brock, The Syriac commentary tradition, 14–15; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 127.

იძენს ახალ გამოცდილებას და ფლობს ცოდნას, რომელიც მუდმივად განახლების პროცესშია ვარსკვლავების ბრძანებითა და ზოდიაქოს ნიშნებით. ბრძანებით, რომელიც ყოვლისშემძლე ღმერთის განკარგულებით მართავს დროს“.¹

ეს სიტყვები აბასიან მმართველებს მიემართებოდა და გულისხმობდა შემდეგს: ღმერთის განკარგულებით, ვარსკვლავებმა ბრძანება გასაცეს და ახლა სწორედ აბასიანთა დროა, რომ განაახლონ მეცნიერებები ისე, როგორც სასანიანების დროს იყო. ცოდნის გავრცელების შესახებ ბრძანება თავდაპირველად ხოსრო I ანუშირვანმა გამოსცა და მოგვიანებით გაიმეორა აბუ-საჰლმა უკვე ვარსკვლავებისა და ღმერთის სახელით.

აბუ-საჰლის ასტროლოგიური ისტორიის მოტივი პოლიტიკური იდეოლოგია იყო. ასტროლოგიური ისტორია ან პოლიტიკური ასტროლოგია მნიშვნელოვანი იყო ადრეული პერიოდის აბასიანებისთვის, რადგან მან ხაზი გაუსვა ორ ძირითად ფაქტორს: პირველია პოლიტიკური, რომელმაც წარმოადგინა აბასიანთა მმართველობის უზენაესობა, რომელიც ვარსკვლავებისა და ღმერთის ბრძანებით დადგინდა. ეს ფაქტი ამ რეჟიმის ყველა პოტენციურ ოპონენტს ეუბნებოდა, რომ მათი ნებისმიერი საწინააღმდეგო პოლიტიკური აქტივობა ამაო იქნებოდა; და მეორე არის იდეოლოგიური, რაც გულისხმობდა აბასიანთა მმართველობის ლეგიტიმაციას და ისეთი ხედვის წამოწევას წინა პლანზე, რომ ერყვენებინათ, სწორედ აბასიანები იყვნენ ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრეები უძველესი იმპერიებისა მესოპოტამიასა და ირანში და, განსაკუთრებით, სასანიანებისა.²

აღ-მანსურმა მიიღო აღნიშნული პოლიტიკა, რადგან ის ხაზს უსვამდა აბასიანების დინასტიური მმართველობის ჭეშმარიტებას და ასევე იმასაც, რომ ახლადდარსებული დინასტია სასანიანთა მემკვიდრე იყო.

წარმოდგენილი მასალის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ:

1. ბერძნულ-არაბული მთარგმნელობითი საქმიანობა იყო ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი გამოვლინება აბასიანთა ეპოქის კულტურის უმაღლესი დონისა;

2. ეს მთარგმნელობითი საქმიანობა იმავდროულად აღნიშნული კულტურული წარმატების სანინდარიც იყო;

3. ბერძნულ-არაბულ მთარგმნელობით საქმიანობაში ტექნიკურად დიდი როლი შეასრულეს სირიელმა სწავლულებმა;

4. ასევე უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მეცენატი ხალიფების მოღვაწეობას;

5. რაც ყველაზე მთავარია ჩვენი სტატიისათვის: აბასიანთა სახალიფოში მეტად აქტუალური გახდა ზოროასტრული იმპერიული პოლიტიკის ელემენტები, ძალაუფლების ლეგიტიმაცია ასტროლოგიური ნიშნით;

¹ Georg Graf, *Geschichte*, 381; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 278.

² Seyed Nasr, *The Meaning and Concept of Philosophy in Islam. – History of Islamic Philosophy*, I–II, ed. S. H. Nasr and O. Leaman, Routledge (London–New York, 1996), 21–26; Dimitri Gutas, *Greek Thought*, 280.

6. აბასიანები თავს აცხადებდნენ არა მხოლოდ წინასწარმეტყველი მუჰამადის, არამედ ძველი აქამენიანებისა და სასანიანების ლეგიტიმურ მემკვიდრეებადაც;

7. ირანში მიიჩნეოდნენ, რომ ბერძნებმა ავესტიდან მოიპარეს ყოველგვარი ცოდნა, ამიტომაც ბერძნულიდან ისევ საჭირო იყო ამ ყველაფრის თარგმნა და უკან დაბრუნება; ამანაც გარკვეულწილად ხელი შეუწყო აბასიანთა სახალიფოში ბერძნულიდან აქტიური მთარგმნელობითი საქმიანობის წამოწყებას.

Mariam Nanobashvili

Iranian Influence on the Arabic Culture of the Abbasid Period

The paper deals with the important cultural processes taking place in the Abbasid caliphate, first of all – translation from Greek into Arabic. Critics have argued that this activity was initiated by Syrian Christians or wise caliphs. It is shown that the translation activity was connected with the social, political and cultural situation that developed during the Abbasid era. Most importantly, it is underlined that the influence of the Persian Zoroastrian Empire was great in the Abbasid state, which was reflected in the field of culture, including translation.

Greek-Arabic translation began in the Abbasid era, and over the course of a century and a half, almost all non-literary and non-historical Greek secular books that were distributed throughout the Byzantine Empire and the Near East were translated into Arabic. This means that, with the exception of the above, the heritage of the ancient Greek, Roman and Late Antique periods is practically entirely represented in Arabic (in some cases the Greek original is lost and only the Arabic translation survives).

This process in itself was of great importance for Greek and Arabic philology, for the history of philosophy and science. These aspects are analyzed very extensively and a great deal of scientific literature is devoted to them, but the Greek-Arabic translation process as a social phenomenon is very little studied. First of all, it should be noted that the Greek-Arabic translation activity continued, practically, for two centuries, therefore, it was not an ephemeral event. Secondly, it was supported by the entire elite of the Abbasid community: caliphs, civilian officials, military leaders, merchants and bankers, scholars and intellectuals. This was not an irreciprocal project. Thirdly, the translation work was abundantly funded by both public and private sources. It was not just fashion, the desire for education and learning in some privileged part of society. Finally, this work was carried out with consistent scientific methodology and philological accuracy.

When it comes to the Greek-Arabic translation process, the vast scientific literature is dominated by two views. First, translation work was started by Syriac Christians, who, due to their special education, were fluent in both Greek and Arabic. It was their initiative to show themselves, to educate the community and thus, at the same time, to emphasize their intellectual superiority. Second: The